

Synfilosfisk essä:

Djupsinniga visioner och visuella hallucinationer hos Friedrich Nietzsche

Led filosofen av Charles Bonnetts syndrom?

Av Joakim Färdow,
Växjö

I juli 1884 gör Friedrich Nietzsche ett personligt medgivande till sin väninna fröken Resa von Schirnhöfer. Filosofen berättar att så fort han sluter sina ögon ser han en stor mängd blommor i fantastiska färger framför sig. Blommorna slingrar sig kring varandra och fortsätter hela tiden att växa, samtidigt som de förändras till både färg och form. "Den exotiska praktens är hänförande", bekänner Nietzsche, "men dessa syner lämnar mig aldrig någon ro". Lätt skakad och med darr på rösten frågar han sin väninna om hon tror

Unge Nietzsche vid studentexamen i Schulpforta 1864.

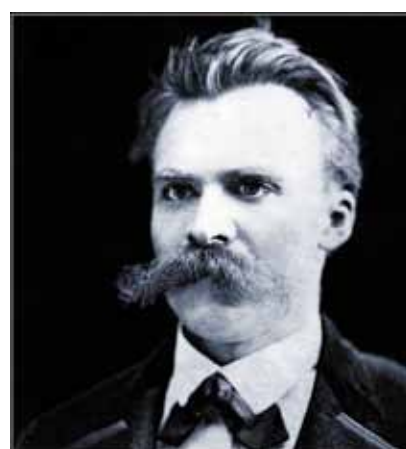

Nietzsche som nyutnämnd professor i klassisk filologi 1869.

att de märkliga synerna kan vara ett första tecken på begynnande sinnessjukdom – "min far dog nämligen av en hjärnsjukdom"!

1879 hade Nietzsche av sagt sig sin professur i Basel för att etablera sig som skriftställare och fri filosof. Den lilla pensionen han beviljats räcker nätt och jämt till att klara livets nödtröft. Icke desto mindre är det nu som den verkligt produktiva perioden i Nietzsches liv tar vid. Den 34-åriga Nietzsche har för avsikt att utnyttja all sin tid åt det angelägna författarskapet och under en knapp tioårsperiod – fram till 1888 – skriver han minst ett betydande verk om året.

Friedrich Wilhelm Nietzsche föddes den 15 oktober 1844 i det lilla samhället Röcken utanför Lützen där hans far var kyrkoherde. När Friedrich var knappt fem år gam-

Berömt porträtt från 1875. Notera den tydligt framträdande anisokorin (höger pupill är större än vänster).

mal förlorade han sin far i en okänd sjukdom. Faderns dödsfall föregicks emellertid av ett par års ohälsa med olika neurologiska symtom (bl a epilepsi) i tilltagande grad. Efter faderns död 1849 flyttade familjen in till huvudorten Naumburg. Modern hade sin änkepension och en del andra mindre inkomster. Lille Friedrich var ofta sjuk, han led av huvudvärk, magbesvär och värk i kroppen. När han var 9 år hade hans moder noterat att den högra pupillen var större än den vänstra och 1854 besökte man ögonprofessor Schellbach i Jena som konstaterade en myopi på 6 dioptrier (något mer på höger öga) samt en anisokori utan tecken till ytterligare patologi. Pojken fick också diagnosen migrän.

Dessa sjukdomsbesvär hindrar dock inte unge Nietzsche i hans ambitioner. 1858 skriver den bråd-

Nietzsche vid tiden för publiceringen av *Den glada vetenskapen* 1882.

Vännerna Lou Salomé, Paul Ree och Nietzsche 1882. Den synskadade Nietzsche bär inte längre några glasögon.

mogne 14-åringen bildningsromaner om sitt eget liv på temat hur jag blev den jag är och han förbereder sig för intagning vid elitinternatskolan i Schulpforta. Efter studentexamen påbörjar Nietzsche sina studier i teologi, men ganska snart är det klassisk filologi som blir hans huvudämne. Den klassiska grekiska filosofin intresserar honom mycket. Nietzsche studerar knappt ett år i Bonn men flyttar därefter över till universitetet i Leipzig, mycket på grund av en viss professor Ritschl som är verksam där och som Nietzsche har höga tankar om. Denna uppskattning är ömsesidig och redan 1869 blir Nietzsche på Ritschls inrådan utnämnd till professor i klassisk filologi vid universitetet i Basel. Den 24-årige Nietzsche erhåller professuren utan att ens ha hunnit disputerat eller förvärva någon docentkompetens. Doktorsavhandlingen färdigställs emellertid senare samma år. Professorsuppdraget - som i första hand innebär undervisning - är inte betungande och Nietzsche lägger sina mentala krafter på att

utveckla sitt eget idéarbetet. 1872 utkommer han med förstlingsverket *Tragedins födelse*. Det är också nu som Nietzsche börjar umgås med tidens intellektuella giganter, som filosofen Arthur Schopenhauer och tonsättaren Richard Wagner.

Nietzsche fortsätter emellertid att plågas av ohälsa. Han är ofta sjuk och har långa sjukskrivningsperioder. Frisk känner han sig egentligen bara då han skapar och skriver. Vid ett tillfälle är han borta från arbeten i nästan ett år, och han sammanställer då det betydelsefulla verket *Mänskligt, Alltförmänskligt*. Nietzsches synhälsa försämrades också. 1872 och 1873 undersöks han av ögonprofessor Schiess i Strassburg som bl a konstaterar myopi, anisometri och astenopi. Dessa diagnoser bekräftas vid nya undersökningar ett par år senare. Nietzsches mentala hälsa är också dålig, han isolerar sig och antar diverse bisarra levnadsmönster. Han har svårt att känna förtroende för någon enskild läkare och han föredrar att konsultera olika läkare för sina olika sjukdomsmanifestationer.

Klippan vid Sils Maria där Nietzsche fick sin berömda vision om den eviga återkomstens idé.

En bekant till Nietzsche – dr Otto Eiser i Frankfurt – tar sig därför an Nietzsche och föranstaltar 1877 en fullständig medicinsk genomgång av sin vän. Denna genomgång innefattar också en oftalmologisk konsultation som genomförs av oftalmologen dr Krüger i Frankfurt. Dr Krüger konstaterar retinala exudat i bägge ögonbottenarna, mest uttalat i höger, och ställer diagnoser chorioretinitis centralis. Enligt dr Krüger kan mycket av Nietzsches huvudvärksproblematik härröra från ögonen.

Vintertid vistas Nietzsche på italienska Rivieran, oftast ensam men ibland med vänner. Somrarna tillbringar han i Alperna – i trakterna kring Sils Maria – där han företar långa vandringar. Med detta levnadsmönster upplever Nietzsche de mest skonsamma förhållandena för sina ögon. I augusti 1881 får Nietzsche en av sina djupaste och mest omdiskuterade filosofiska visioner – idén om den eviga återkomsten. Visionen ”kommer över” Nietzsches under en av hans vandringar vid Sils Maria. Visionen - som kan sägas innebära att man ska leva i stunden som om varje ögonblick varade för evigt eller återkom ett oändligt antal gånger - finns återgiven i verket Den glada vetenskapen, utgiven 1882.

1883 – 1885 arbetar Nietzsche med vad som skulle komma att bli hans mest kända arbete – det svårtydda verket *Sålunda talade Zarathustra*. I verket kritiserar Nietzsche den kristna religionen och ”det moraliska hyckleriet”. Hela verket bär en prägel av hämndlystnad gentemot människosläktet. Istället för människan förebådar Nietzsche ett annat släkte som ska komma att efterträda och överträffa människan, nämligen övermänniskan. 1886 ger han ut verket *Bortom gott och ont*, som i något mer pregnant och filosofiska termer förmedlar mycket av det som Zarathustra ville förmedla i allegorisk form. 1887 ger han ut den korta stridsskriften *Om moralens härstamning*, som kanske är den av Nietzsches skrifter som är mest läst och analyserad i akademiska kretsar och som utgör Nietzsches slutliga huvudangrepp på det som han kallade ”våra moraliska fördomar”.

Vad var det då för hallucinationer som Nietzsche besvärades av och som han beklagade sig för inför sin väninna fröken von Schirnhöfer 1884? Var det som Nietzsche själv misstänkte det första tecknet på det vansinne som förvisso skulle drabba filosofen knappt fem år senare på nyåret 1889? Det skulle i så fall

vara ett mycket ovanligt sjukdomsförlopp. Genesen till Nietzsches mentalsjukdom är inte klarlagd men sannolikt led filosofen av en organisk hjärnsjukdom med en ärftlig komponent (Var Nietzsches geni en följd av sinnessjukdom? J Färdow, *Läkartidningen* 2009 nr 37 sid 2301-3). Det är emellertid inte sannolikt att hallucinationerna var orsakade av denna hjärnsjukdom. Till skillnad från hörselhallucinationer är det ovanligt med isolerade visuella hallucinationer vid psykisk sjukdom, och de isolerade komplexa visuella hallucinationerna som Nietzsche led av skulle i så fall ha föregått psykosgenombrottet med hela fem år. Vid den aktuella tiden 1884 fanns det heller inte några andra tecken till manifest hjärnsjukdom (såsom motorikstörningar eller kognitiva nedsättningar).

Den troligaste genesen till Nietzsches hallucinationer är istället Charles Bonnetts syndrom. Nietzsche var vid den aktuella tiden starkt synskadad - funktionellt blind på höger öga och med klart nedsatta synfunktioner på vänster öga, varför Nietzsche beskrev sig själv som tre fjärdedels blind. Nietzsche ses inte heller bära några glasögon på fotografier tagna efter entledigandet 1879 (synen var alltför dålig för att han skulle ha någon nytta av sådana). Charles Bonnetts syndrom (CBS) - som beskrevs av den schweiziske filosofen Charles Bonnet 1720 -1793 - förekommer vid synnedsättande ögonsjukdomar eller vid andra skador på de visuella bansystemen. Hallucinationerna utgörs av livliga visuella hallucinationer – gärna innefattande människor och djur. Ofta beskrivs de som ”superverkliga” – mer verkliga

än verkligheten själv. De är sällan skrämmande isig, men patienterna drar sig gärna för att berätta om dem eftersom de liksom Nietzsche är rädda för att bli betraktade som sinnessjuka. Alla oftalmologer har haft patienter med denna typ av problematik och man har beräknat att ungefär var tionde synskadad patient lider av CBS. Förmodligen kan CBS också förklara många vittnesmål om övernaturliga fenomen genom seklerna.

Den egentlige karaktären av Nietzsches ögonsjukdom kan man bara spekulera om men en tänkbar diagnos är naturligtvis degenera-tion på basis av myopi. Kanske var det en choroidal neovascularisa-

tion med exudationer som ett led i denna sjukdomsprocess som dr Krüger kunde konstatera vid sin undersökning av Nietzsche 1878. 1882 beskriver Nietzsches väninna Lou Salomé att Nietzsche hade ett besynnerligt uttryck i sina ögon när han talade inför sina åhörare. Ögonens avsaknad av synförmåga gav ett märkligt intryck av trolldom skriver hon, och förstärkte den bild man fick av Nietzsche som en trollkarl eller profet. Man fick intrycket av att Nietzsche återgav inifrån kommande visioner, något som förstärkte skärpan och allvaret i Nietzsches utsagor. Vilken eventuell roll de visuella hallucinationerna hade för Nietzsches filosofiska visioner

vet vi emellertid ingenting om. Men tanken på ett eventuellt samband är naturligtvis spännande.

Den 25 augusti 1900 går Friedrich Nietzsche ur tiden i Weimar i Thüringen, efter flera slaganfall och i sviterna av en pneumoni. Vilka tankar och verklighetsbilder filosofen hade under de sista 12 åren av sin levnad vet vi heller ingenting om - den 3 januari 1889 går Nietzsche för evigt in i sinnessjukdomens töcken och han slutar därmed för alltid att kommunicera med omvärlden.

Referenser och korrespondens:
joakim.fardow@telia.com ■

Bibliography

BIBLIOGRAPHY

- BOCQUET X., CHARLIER J., ZANLONGHI X. Application des potentiels évoqués visuels stationnaires à l'examen des enfants en bas age. Etude préliminaire. *Inn. Technol. Biol. Med.* 1990,1,11,30-37.
- CHARLIER J., BOCQUET X., ZANLONGHI X., DHELLEMES S., HACHE J.C. Analyse en temps réel des potentiels évoqués stationnaires. I- Principe et méthode. *Revue d'Oto Neuro Ophtalmologie.* 1990,8,18-21.
- NORCIA A.M., TYLER C.W. Spatial frequency sweep VEP: visual acuity during the first year of life. *Vision research* 1985, 25, 10, 1399-408.
- REGAN D. Rapid objective refraction using evoked brain potentials. *IOVS,* 1973, 12, 669-703.
- SALAMAO S.R., EJZENBAUM F., BEREZOIVSKY A. SACAI P.Y., PEREIRA J.M. Age norms for monocular grating visual acuity measured by sweep VEZP in the first three years of age. *Arq. Bras. Oftalmol.* 2008,71,4,475-479.
- TYLER C.W., APKARIAN P., LEVI D.M., NAKAYAMA K. Rapid assessment of visual function: an electronic sweep technique for the pattern visual evoked potential. *IOVS,* 1979, 18, 703-713
- Tyler C.W., Apkarian P., Nakayama K. Multiple spatial frequency tuning of electrical responses from human visual cortex. *Experimental Brain Research.* 1978, 33, 535-550.
- ZANLONGHI X., CHARLIER J., DEFOORT-DHELLEMES S., HACHE J.C., BOCQUET X., LEROY F. Etude des propriétés temporelles et spatiales du système visuel chez l'enfant par potentiels évoqués visuels stationnaires. *Ophtalmologie.* 1990,4,432-440.
- ZANLONGHI X., DHELLEMES S., HACHE J.C., CHARLIER J., BOCQUET X. Analyse en temps réel des potentiels évoqués stationnaires. II- Application à la vision de l'enfant. *Revue d'Oto Neuro Ophtalmologie.* 1990,8,22-26.